

A késő vaskori kelta kovácsok társadalomban elfoglalt szerepe a Kárpát-medence területén

Jelige: Kovács

Tartalomjegyzék

Problémafelvetés	3
A felhasznált forráscsoportokról	4
Kiket tekinthetünk kelta kovácsnak?	6
„A fém is hatalommal bír” – a vas értékére utaló nyomok	7
A vasfeldolgozáshoz köthető eszközök	9
A kovács személyéhez köthető hiedelmek	10
A kelta kovácsisten	12
A tudás megszerzésének a folyamata	13
Kovácsok és társadalomban	15
Cullan és Cuchullain	17
A kovácsok individuumként való megjelenése	19
Konklúzió	22
Mellékletek	24
Felhasznált források	27
Felhasznált irodalom	27

Problémafelvetés

A késő vaskori Európában a kelta társadalmat magas fokú vashasználat jellemezte, ez a Kr. e. V. századtól a római hódításig terjedő időszakban a Kárpát-medencében sem volt másképp.¹ Ezt a jelenséget a feltárt régészeti anyag is alátámasztja. A kutatásban a fő hangsúly a vasnak mint nyersanyagnak a lelőhelyeire, az előállítás kérdéseire, kereskedelmére, főbb eszközeire és az előállított vastárgyakra helyeződött, kihagyva magát a fémművest, az előállítási folyamat központi szereplőjét. Ideje megvizsgálnunk a kovácsok közösségben betöltött szerepét társadalomrégészeti szempontból is, hiszen ez idáig erről a témáról csak részlegesen esett szó az eddigi kutatásokban és inkább a fémművesség társadalomra gyakorolt hatásával foglalkoztak,² nem pedig magával a munkát végző személlyel.³ Ezen továbblépve, meg kell próbálnunk rekonstruálni régészeti, etnográfiai és írott források segítségével hívásával, hogy melyek azok a tényezők, amelyek hozzájárultak a kovácsok megkülönböztetett helyzetéhez a társadalmon belül.

A kovácsokkal kapcsolatos kutatások a XX. század elején kezdődtek meg. V. Gordon Childe úttörője volt a témának, aki az első olyan kézműveseknek tekintette a kovácsokat, akik speciális tudásuknak köszönhetően kiszakadtak az élelemtermelés folyamatából, és „teljes munkaidőben” dolgoztak. Mivel nem voltak képesek saját maguk ellátására, a közösségnek kellett őket fenntartani, amiért cserébe az általuk elkészített tárgyakkal „fizettek”.⁴ Azóta ez a kép sokkal árnyaltabb lett az etnográfiai és régészeti kutatásoknak köszönhetően, és több általános összefoglalás is készült a fémművesekkel kapcsolatban tértől is időtől függetlenül.⁵ Ennek ellenére csak kevés olyan munka látott napvilágot, amely egy-egy régészeti kultúra kovácsaival foglalkozott volna részletesebben. A hazai kutatásban elsősorban a népvándorlás-, honfoglalás- és Árpád-kori kovácsmesterség került középpontba.⁶ Néhány félmondat és gondolat kivételével⁷ nem került összefoglalásra a késő vaskori kelta fémművesek társadalomban elfoglalt helyzete és a társadalomrégészeti probléma modern módszerekkel

¹ A Kárpát-medence laténizálódása és Pannonia meghódításának pontos időpontja máig nem tisztázott. A késő vaskor idejének kezdetét a Kr. e. V. század közepére tehetjük, amikor a leletanyagban megfigyelhető egyfajta keltizálódás. A klasszikus kommentátorok forrásai a kelta hullám megérkezését a Kr. e. IV. századra helyezi. A két időszak között az összefüggés egyelőre nem tisztázott. SZABÓ, 2005. 19–28.

² „A történészek – egy részük legalábbis – nem tulajdonítanak különösebb, a társadalmat, a gazdaságot, a hadászatot, a történelem menetét befolyásoló – jelentőséget a vashasználatnak, legfeljebb technikai újításként, vagy változásként értékelik.” FEKETE, 2007. 61.

³ FILIP, 1966. 138–141.; SZABÓ, 2005. 86–87.

⁴ CHILDE, 1930. FORBES, 1950. 78.

⁵ FORBES, 1950.; ELIADE, 2004.

⁶ BARTHA, 1961.; GÖMÖRI, 2000.; RÁCZ, 2009.

⁷ HORVÁTH, 1979. 63.

való vizsgálata.⁸ A külföldi irodalomban egyre több az olyan kutatás,⁹ melyek erre az időszakra reflektálnak, és olyan irányvonalakat mutatnak be, amiket (kritikával kezelve és a Kárpát-medencei anyaggal megfeleltetve) mindenképpen érdemes felhasználni.

Bár nem a legfrissebb feldolgozásnak számít Forbes *Metallurgy in Antiquity* című könyve,¹⁰ érdemes mégis elgondolkodni az általa megfogalmazottakon. Hat ismérvet fogalmaz meg általánosan a kovácsokkal kapcsolatban, amelyek megkülönböztették őket a társadalom többi tagjától:¹¹

1. Személyüket a közösség (félelemmel vegyes) tisztelettel övezi vagy megveti.
2. Tudásuk átadására és jogaik biztosítására kasztokba vagy céhekbe tömörülnek.
3. Munkájukat titkok övezik, rituális események kapcsolódnak hozzájuk.
4. Sokszor varázslóként vagy papként funkcionálnak a közösségben.
5. Szerszámaikat hasonló tisztelet övezi, mint személyüket.
6. Maga a fém is hatalommal bír.

A meghatározásokkal kapcsolatban beláthatjuk, hogy egy-kettő eléggé anakronisztikus,¹² a szempontok alapgondolatai mégis felhasználhatók helyesbítéssel a késő vaskori kovácsok társadalomban elfoglalt szerepének kutatására. A hat, kelta kovácsok szempontjából átdolgozott ismérv a dolgozatom gerincét alkotja és a fejezetcímek is erre reflektálnak.

A felhasznált forráscsoportokról

Négy alapvető forráscsoportot különböztethetünk meg a vasművesség kutatása kapcsán:

„1. *A szó és írás, nyelvészet és történeti források*,¹³ 2. *Régészet és archaeometallurgia*, 3. *Néprajz, etnoarcheológia*” és „4. *Kísérleti régészet*”.¹⁴ Mind a négyet felhasználtam kutatásaim során, hiszen egyik könnyen alá támaszthatja, vagy éppen cáfolhatja a másikat.

Ami az első csoportot illeti, fontos róluk egy kicsit részletesebben szólni az értelmezésbeli problémák miatt. A fennmaradt források a keltákkal kapcsolatban két fő

⁸ A chaîne opératoire, connaissance és savoir-faire fogalmak használata, a kovácsok személyéhez esetlegesen köthető hiedelmek.

⁹ Ld. 3. lábjegyzet.

¹⁰ FORBES, 1950.

¹¹ FORBES, 1950. 78–87.

¹² A késő vaskori kovácsok kasztokba, illetve céhekbe tömörülése a rendelkezésünkre álló forrásokból nemcsak hogy anakronisztikus, de bizonyíthatatlan is. Dolgozatomban ennek a pontnak azt az aspektusát emeltem ki, hogy a kelta kovácsok hogyan sajátíthatták el a munkájukhoz fontos tudást.

¹³ A hangsúlyt inkább az írott forrásokra helyezem, és nem használom fel a lingvisztikai elemzéseket.

¹⁴ GÖMÖRI, 1999. 97.

csoportra: klasszikus kommentátorok műveire és az óír irodalomban fennmaradt szövegekre oszthatóak.¹⁵ Előbbiek ógörög és latin nyelven fogalmazódtak,¹⁶ nem csoda hát, hogy a görög és római etnocentrikus világkép beleivódott a leírásokba: „*az ókori szövegek a keltákat mint barbárokat olyan erkölcsi sajátságok alapján azonosítják (...), amelyek a „civilizáltak” normáival nem egyeztethetőek össze (...), amelyeket az ókorban különböző barbár népekre megkülönböztetés nélkül alkalmaztak. A kép tehát felszínes, zavaros és bizonytalan.*”¹⁷ Fontos megjegyezni azonban, hogy bár a fenti kritikák létjogosultságát nem lehet vitatni, mégis megfelelő forráskritikával az auctoroktól származó adatok is felhasználhatók.

Ami az óír irodalmat illeti, a szóbeli hagyomány kései lejegyzése miatt kérdéses, hogy mennyire használható fel. A késő vaskori keltákat évszázadok választják el a róluk szóló történetektől, mert lejegyzésük csak a Kr. u. VI. században kezdődött el a keresztény térítő munkájával. Ezen források közül azonban több megsemmisült az idő és a vikingek támadásainak köszönhetően. A fennmaradó töredékekből készültek a kéziratos gyűjtemények Kr. u. 1100 körül.¹⁸ Az óír nyelvű írott források felhasználhatósága mellett szól, hogy ez az irodalmi hagyaték konzervatív¹⁹ és a mai Írországot a Kr. u. IV. századig nem érték olyan erőteljes kulturális hatások, mint például a Kr. e. I. században a britanniai területeket a lassú, de annál nagyobb fontossággal bíró romanizáció.²⁰ Összegezve tehát elmondható, hogy bár az írott forrásoktól nem várhatunk el egy mai kulturális antropológus munkájára is jellemző objektivitást, megértésre törekvő megfigyelést és elemzést, mégis konstatálnunk kell ezen írott források fontosságát, mert „*vannak régészeti adataink, de (...) többet tudunk tanulni Caesar (vagy más klasszikus kommentátor) egy félmondatából a kelta vallásosság (vagy társadalom) kapcsán, mint egy egész múzeumnyi sírmelléklet (lelet) alapján.*”²¹

A régészeti források értelmezését több tényező is befolyásolja, hiszen annak ellenére, hogy milyen tetemes mennyiségű vasból készült tárgy áll a rendelkezésünkre, alig tudunk valamit készítőikről:

¹⁵ MacKILLOP, 2005. 19–28.

¹⁶ A késő vaskori kelta társadalom nem tartotta sokra – sőt tiltotta – az írásbeliséget, ezért sem találkozunk tőlük származó, az ő nyelvükön lejegyzett (!) írott forrásokkal. Caesar *Commentarii de bello Gallico* (VI, 14.) című művében ezt a hiányt alá is támasztja, hiszen szerinte a druidák nem helyeselték a tudásuk írásban való rögzítését, mert így jó maradt az emlékezetük és csak az okulhatott a „tananyagból”, aki szintén druidának készült.

¹⁷ SZABÓ, 2009. 15.

¹⁸ Mac CANA, 1993. 15.

¹⁹ Uő, uo.

²⁰ MacKILLOP, 2005. 24–27.

²¹ FREEMAN, 2000/2001. 22.

1. A vasérc elterjedése sokkal nagyobb mérvű, mint bármelyik más ércé, valamint könnyen hozzá is férhető,²² ami megnehezíti a nyersanyagbeszerzés helyének lokalizálását.²³

2. A vasnak, mivel a kovácsolástól jobb minőségű lesz, nehéz az eredeti szerkezetét vizsgálni, ebből következően nyersanyaglelőhelyhez kötni.²⁴

3. Ritka az a régészeti jelenség, ami vitathatatlanul a kovács jelenlétére utal (pl. műhely), illetve

4. a kelta sírok között csak nagyon kevés kovácssírt találtak a kutatók a Kárpát-medencében.

Ezek ellenére sem tekinthető meddőnek a kovácsok társadalomban elfoglalt helyével való foglalkozás. A vashoz és kovácsokhoz köthető hiedelmek és a műhelyek működési mikéntjére vonatkozó források olyasfajta értelmezési lehetőségeket nyújtanak, amire a régészeti leletanyag nem vagy csak részlegesen képes.²⁵ Az archeometallurgia többek között adott vastárgyak származási helyére, elkészítésének mikéntjére, míg a kísérleti régészet megközelítései a felmerülő problémák lehetséges megoldásának tesztelésével keresik a válaszokat. Lehetőség szerint tehát minden olyan forráscsoportot be kell vonnunk az elemzésekbe, melyek közelebb visznek bennünket a vizsgálataink tárgyához.

Kiket tekinthetünk kelta kovácsnak?

Mielőtt a Forbes által meghatározott hat szempont vizsgálatába kezdenék,²⁶ mindenképpen fontos a következő kérdések tisztázása: kik voltak a kelta kovácsok? Kiket tekinthetünk a mesterség üzőinek?

Sosem lehetünk abban biztosak, hogy a késő vaskori kelta leletanyagot kelta kovácsok készítették volna. Szabó Miklós kijelentését, miszerint „*a régészeti anyag önmagában (...) nem hordoz etnikai sajátosságokat*”,²⁷ mindenképpen ki kell még egészíteni azzal a megállapítással, hogy egy-egy produktum piaca nagyban befolyásolja az elkészített tárgyat. Ezáltal az a fogalom, amit klasszikus értelemben régészeti kultúrának hívunk, nem tartható.²⁸ S bár ezekkel a megfigyelésekkel egyetértek, dolgozatomban tartom magamat a kelta kovácsok megnevezéshez. Úgy tűnik, hogy az anyaterületről kiáramló kelta hullám által

²² TICHY, 2007. 138.; FERENCZI, 1999. 112.

²³ CZAJLIK, 2012. 27.

²⁴ CZAJLIK, 2012. 30.

²⁵ Pl. hogyan és mikor zajlott a vasérc beszerzése (BARTHA, 1961. 320.), milyen történetek, hiedelmek kapcsolódtak a vashoz és a kovács személyéhez. RANDOLPH, 1941.; FORBES, 1950. 69–104.; ELIADE, 2004.

²⁶ FORBES, 1950. 78–87.

²⁷ SZABÓ, 2005. 14.

²⁸ GOSSELAIN, 2011. 220–223.

meghódított területeken élő népek (pl. germánok, thrákok) is átvették a keltákhoz köthető bizonyos elemeit.²⁹ Minden bizonnyal a megszerzett területek lakosságától is tanultak a technológia terén, ami ugyancsak megmutatkozik a leletanyagban, hiszen feltételezhetően egy idő után a meghódítottak fémművesei is utánozták a hódítók tárgyi kultúráját, így hatással voltak egymásra.³⁰ Ezért is nehéz megmondani, hogy az előkerült leleteket vajon ki készíthette.

Fontosnak tartom továbbá azt is itt tisztázni, hogy a késő vaskori társadalomban kit is lehet kézművesnek, illetve azon belül kovácsnak tekinteni. Meylan, Perrin és Schönfelder³¹ két alapvető különbséget tesz a kézművesek meghatározásával kapcsolatban. Az egyén, aki saját maga készíti el produktumait és megpróbálja ezeket eladni, csak akkor tartható mesterembernek, ha jól behatárolható és rá jellemző munkaeszközöket használ (pl. üllő), ismeri a tárgyak előállításának műveletsorát, használja a szükséges mozdulatsort és tisztában van a nyersanyag tulajdonságaival. Ellentétben azokat nem tekintik kézművesnek, akinek a munkája csak szezonális, a megélhetés szempontjából másodlagos és csak limitált lehetősége van az előállított termékek értékesítése során.³² A megkülönböztetés valójában nem ilyen egyszerű, hiszen további kérdések merülnek fel a szezonalitással és az értékesítés lehetőségeivel kapcsolatban is. A besorolás kapcsán több felosztás is napvilágot látott már.³³

„A fém is hatalommal bír” - a vas értékére utaló nyomok

A fémek általános tisztelete már akkor elkezdődött, amikor még csak az érceiket használták fel. A hőkezelés és megmunkálás során átalakuló nyersanyag még nagyobb bámulatot váltott ki a felhasználó közösségekből és csodálattal néztek azokra, akiknek megvolt a tudása a fémeknek az „átlényegítésére”.³⁴ Közülük a vas volt az a fizikai tulajdonságai révén, amelyik magában hordozta a nagyobb mértékű társadalmi növekedés (hatékonyabb mezőgazdasági eszközök kialakulása) és a katonai sikersorozatok lehetőségét.³⁵ A vas tehát az „élet és a halál fême”.³⁶

A vas értékének a vizsgálatánál – habár részlegesen is, de – felhasználhatjuk a proveniencia kutatásokat: a „javak” minősége, mennyisége és az, hogy az illető kitől kapta a

²⁹ SZABÓ, 2005. 14–15.

³⁰ FILIP, 1966. 139.

³¹ MEYLAN–PERRIN–SCHÖNFELDER, 2002.

³² MEYLAN–PERRIN–SCHÖNFELDER, 2002. 77–78.

³³ Erről a dolgozatban a *Kovácsok a társadalomban* című fejezetben lesz részletesebben szó.

³⁴ FORBES, 1950. 84–87.; ELIADE, 2004. 21–39.

³⁵ SZABÓ, 2005. 86.; CZAJLIK, 2012. 106.

³⁶ GÖMÖRI, 2000. 7.

tárgyat, fontos információkat hordoz egy-egy lelet egykori értékével kapcsolatban.³⁷ A tárgyak minősége változó. Ettől függetlenül sejthető, hogy egy díszes kard nagyobb értéket képviselt, mint például egy vasszög. Ami a birtoklási tényezőt illeti, erre vonatkozólag inkább az írott forrásokot kell megvizsgálni. A mennyiséggel kapcsolatban már történtek kutatások.

A fent felsorolt három tényező (minőség, mennyiség, birtoklás) továbbiakkal egészíthető ki:

1. *A nyersanyag/tárgy beszerzésének a távolsága.* Minél összetettebb a beszerzés vagy az elkészítés folyamata, annál nagyobb presztízse lehet a későbbiekben a tárgynak.³⁸

2. *A nyersanyag és a tárgy előállításába befektetett munka mennyisége.* Minél hosszabb ideig tartott és költségesebb volt valamit előállítani, annál nagyobb értéket képviselt. P. Crew harmincöt kísérleti olvasztásának köszönhetően, melyekhez gyepvasércet használt fel, olyan statisztikai adatok kerültek kiszámításra, mint a felhasznált fa, nyers érc és a belőle nyert vas mennyisége. Egy kilogramm vasrúd előállításához körülbelül egy tonna fa és egy ember huszonöt napi munkája kellett.³⁹

3. *A chaîne opératoire⁴⁰ komplexitása, valamint a connaissance és a savoir-faire elsajátításának módja és ideje.* Minél nehezebb egy tárgyat előállítani, az annál nagyobb értékkel rendelkezik. A létrehozáshoz szükséges tudás megszerzése évekig tartó tanulásig és gyakorlásig vezetett.⁴¹ Az az egyén tehát, aki nem birtokolta a tudást és képességet, ezeket a tárgyakat nem tudta megalkotni.

4. *A tárgy kinézete, mérete, színe.* A fizikai megjelenés is egy fontos szempont a produktum értékének kapcsán – minél esztétikusabb, „szebb” valami, annál jobban meg akarják a társadalom tagjai szerezni.⁴²

Mindenképpen érdemes továbbá megvizsgálni azokat a kontextusokat, ahonnan a nagyobb vasból készült tárgyak előkerülnek – ilyenek a temetkezések és a depóleletek –, mert így a nyersanyag és a tárgy értékének megítélésébe is bepillantást kaphatunk. Az egykori telepeken és vassfeldolgozó központok esetében észrevehető, hogy arányban kevesebb nagyobb méretű lelet van, mint kisebb.⁴³ Ez talán azzal magyarázható, hogy a vas értéke miatt a rontott vagy elhasznált tárgyakat újrahasznosították, így az „eredeti munkák” nem jelennek

³⁷ BIRÓ, 2009. 412.

³⁸ SPIELMANN, 2002. 199–200.

³⁹ CREW, 1998. 34.

⁴⁰ A fogalmat a HOLLÓ-LENGYEL-MESTER, 2001. cikkében meghatározottak alapján használom.

⁴¹ APEL, 2008. 102–106.

⁴² SPIELMANN, 2002. 200–201.

⁴³ Ilyenek azok a darabok is, melyek már olyan kisméretűek, hogy a kovács már nem tudta újra felhasználni (pl. törött vasfibula). MCC, 2003. 12.

meg a leletanyagban,⁴⁴ kivéve akkor, ha valamilyen ok miatt a tárgyakat otthagyták. Ennek alapján kijelenthető, hogy bár a késő vaskor idején általánosan növekszik a vastárgyak mennyisége a kelta területeken, úgy tűnik, hogy az egyszerre használatban lévők aránya ennél jóval kevesebb volt. Egy-egy nagyobb méretű vastárgy birtoklása tehát valószínűleg bizonyos rangot mutat a közösségen belül.⁴⁵

A vas értékes mivoltát támasztják alá a depók is.⁴⁶ Máig nincsen egyetértés a kutatók között azzal kapcsolatban, hogy ezeket az együtteseket milyen céllal is rejthették el. Egy azonban biztos: a depók összetétele és térbeli elhelyezése nagy változatosságot mutat. Elrejtési okként felmerül a későbbi újrahasznosítás lehetősége, ezt azonban nem támasztják alá azok a leletegyüttesek, melyekben nem használt, szép kivitelű vagy funkcionálisan még használható tárgyak vannak. Egy másik értelmezés szerint a depók felajánlások lehettek az isteneknek.⁴⁷ Bár a folyókba véletlenül is kerülhettek tárgyak, de az is a lehetőségek között merül fel, hogy a folyóban lakó istenségnek áldozták volna fel őket, vagy pedig az adott terület természetfeletti védelme céljából kerültek bele a vízbe.⁴⁸ Van példa a félkész termékek deponálására is: így értelmezhető a Duna medréből előkerült négy darab kettőspiramis alakú vasrúd is.⁴⁹

A vASFELDOLGOZÁSHOZ KÖTHETŐ ESZKÖZÖK

A Kárpát-medencében készült késő vaskori vastárgyak mennyisége ellenére kevés vasmegmunkáláshoz köthető eszközeletet ismerünk.⁵⁰ A leletek műhelyekből, depókból és sírokból kerülnek elő – az eszközök tiszteletének és a hozzá köthető hiedelmek meglétének a

⁴⁴ MCC, 2003. 12.

⁴⁵ MCC, 2003. 14.

⁴⁶ „A különböző korokban, különböző céllal elrejtett (történeti esemény, későbbiekben felhasználásra kerülő alapanyag, isten(ek)nek bemutatott áldozat) depók olyan kincsleletek, melyek összeállítása tudatos emberi cselekvés eredményei. Ami összetételüket illeti, a benne lévő leletek készülhetnek hétköznapi, illetve különlegesnek számító nyersanyagból is, de maguk a nyersanyagok is részét képezhetik az együttesnek.” NAGY-ILON-RÉVÉSZ, 2008. 5.

⁴⁷ MCC, 2003. 13.

⁴⁸ SZABÓ, 2005. 102.

⁴⁹ SZABÓ, 1966.; CZAJLIK, 2012. 77–78.

⁵⁰ Vasból készült kovácseszközök: Au am Leithagebirge–„Kleine Hutweide”: NEBEHAY, 1973. 14–16.; Beograd/Belgrád–Karaburma: TODOROVIC, 1972. 33, 81–82.; RUSTIOU, 2009. 10.; Dombóvár–Gunarasiberek: GAÁL, 1977., GAÁL, 1982.; Fântânele–Dealul Popii: RUSTIOU, 2009. 10–11.; Magyarszentmiklós – Újrési dűlő: HORVÁTH, 1987. 64.; Mukačevo/Munkács: LEHÓCZKY, 1897.; LEHÓCZKY, 1901.; LEHÓCZKY, 1906.; LEHÓCZKY, 1907.; LEHÓCZKY, 1908.; RUSTIOU, 2009.; Nagyberki–Szalacska: DARNAY, 1906; DARNAY, 1908; DARNAY, 1910; DARNAY, 1912.; HUNYADY, 1957. 49.; GÖMÖRI, 2000. 112.; Petneháza–Szederjes: MÜLLER, 1983. 71.; MÜLLER, 1983. 62–65.; GÖMÖRI, 2000. 132.; Sajópetri–Hosszúdűlő: SZABÓ–GUILLAUMET–KRIVÉCZKY, 1997. 82–85.; GÖMÖRI, 2000. 216.; TANKÓ, 2006. 89.; SZABÓ, 2007.; CZAJLIK, 2012/2. 100.; Sankt Georgen am Steinfelde: TAUS, 1963.; RUSTIOU, 2009.; Velem–Szt. Vid: MISKE, 1907.; HUNYADY, 1957. 26–27.; GÖMÖRI, 2000. 207.

lehetősége tehát joggal merül fel.⁵¹ A vas anyagi és eszmei értéke talán együtt járulhatott ehhez hozzá, hiszen kovácssírokból is kevés van, valamint egy műhely eszközkészlete is csak akkor maradt ránk, ha az épület hirtelen leégett – nem volt tehát arra lehetőség, hogy kimenekítsék onnan a „berendezést”. Ezt igazolja Mukačevo/Munkács⁵² és Nagyberki–Szalacska⁵³ esete is, ahol pusztulási réteget írtak le a feltárók és több kovácseszközt is összegyűjtöttek. A nagyobb méretű szerszámok és vasból készült tárgyak tehát azért kerülhettek elő, mert az itt élő közösségnek valamiért gyorsan el kellett hagynia az épületet vagy a települést és már nem volt idő az összes érték összeszedésére, csak a menekülésre.⁵⁴

A kovács munkájához elengedhetetlen szerszámok mezőgazdasági eszközökkel való deponálása is kérdéseket vet fel. Petneházán ugyanezekkel rejthettek a földbe egy üllőt, három kalapácsot, egy kovácsfogót és egy fenőkövet.⁵⁵ A kovácsszerszámok deponálása valószínűleg a vas mint alapanyag értékén túlmutató jelenség, hiszen magának a tárgycsoportnak is lehetett valamilyen köze valamilyen rituális eseményhez.⁵⁶ Ennek alapján, ha magát a nyersanyagot, s ezáltal a vele dolgozó kovácsot is tisztelet övezte, a társadalom ezt a fajta megbecsültséget könnyen átruházhatta az eszközökre is.⁵⁷

A kovács személyéhez köthető hiedelmek

A vashoz kapcsolódó hiedelmekben és történetekben nem csak a nyersanyag jelenik meg, hanem magának a kovácsnak az alakja is. Ez nem véletlen, hiszen valószínűleg attól kezdve, hogy a mester magánál kezdte el tárolni a vasat, a neki tulajdonított „varázserő” átszállt szerszámaira és őrá is.⁵⁸ Forbes szerint a kovácsok sokszor varázslóként vagy papként funkcionálnak a közösségben,⁵⁹ azonban ezt régészeti módszerekkel szinte lehetetlenség kimutatni. Sajnos a késő vaskori kovácsokkal kapcsolatban a Kárpát-medence területéről nem

⁵¹ A mitológiai is szolgáltathat példát arra, hogy beszélhetünk a kovácseszközök megkülönböztetett helyzetéről. Talán a legismertebb ilyen eszköz a germán Thor isten kalapácsa, a Mjöllnir. GÖMÖRI, 2009. 15.

⁵² LEHÓCZKY, 1897.; LEHÓCZKY, 1901.; LEHÓCZKY, 1906.; LEHÓCZKY, 1907.; LEHÓCZKY, 1908.; RUSTIOU, 2009.

⁵³ DARNAY, 1906; DARNAY, 1908; DARNAY, 1910; DARNAY, 1912.; HUNYADY, 1957. 49.; GÖMÖRI, 2000. 112.

⁵⁴ Nagyberki–Szalacska: Az épület vesztét összeomlás okozhatta. DARNAY, 1906. 417.; Mukačevo/Munkács: Az egész települést hirtelen, egy időben hagyhatták fel. LEHÓCZKY, 1901. 199.

⁵⁵ Müller I. később depóként értelmezte a leletegyüttest, de a tárgyakat szántás közben fedezték fel és több részletben adományozták oda a múzeumnak. MÜLLER, 1983. 61–62.

⁵⁶ Ld. még: Pohanská (oppidum), Plavecké Podhradie, Malacky (SK). MCC, 2003. 19.

⁵⁷ Szerre a világon, ahol ismerik a vasat, van példa arra, hogy az eszközöket természetfeletti erőkkel ruházták fel. Pl. Thor kalapácsa, a Mjöllnir GÖMÖRI, 2009. 15. vagy Homérosznál Láerkész az ötvös-kovács, aki a szerszámaikat, „művének végbevívőit” viszi magával, amikor a király hívhatja. (Od. III. 433.). Ld. még: RANDOLPH, 1941; FORBES, 1950.; ELIADE, 2004.

⁵⁸ RANDOLPH, 1941. 184–187.; FORBES, 1950. 78–80.

⁵⁹ FORBES, 1950. 82–83.

rendelkezőnk leírásokkal, ezért csak párhuzamokat tudunk vonni más területeken élő kelták és más népek hiedelmei között.⁶⁰

A kelta kovácsok vizsgálata kapcsán a források hiánya miatt a kutató csak részlegesen kap bepillantást abba, hogy milyen érzelmi viszonyban állhattak a közösség tagjai a mesterrel. Randolph az ír irodalom vizsgálatának során arra a következtetésre jutott, hogy a kovácstól félhetett az adott közösség.⁶¹ Mindamelllett, hogy a vas megmunkálásának mikéntje a kovács birtokában volt és mindenki számára, aki meg tudta fizetni, ő készítette a vasból készült tárgyakat, ő alkotta meg a hősöknek a különleges erővel bíró fegyvereket, több mesterségben és nyelvben is kiismerte magát, ezáltal meglehetősen bölcs is lehetett. Megbecsültségük a druidákéhoz lehetett hasonló és képesek voltak ők is ugyanúgy megátkozni az áldozataikat, mint a bárdok.⁶² A kovács műveltségét magyarázhatja az a tényező, hogy a helyi ércek kimerülése⁶³ vagy az új piacok miatt továbbállt, így több helyre is eljutott. Utazásai során így több ismeretre tehetett szert a világról.

Az írott források is bővelkednek olyan utalásokban, melyek kovácsokat örökítenek meg. Ilyen a *Duan na Ceardach* is, amelyben a kovács egy egyszemű és egy lábú óriásként jelenik meg.⁶⁴ Egy évszázadokkal később keletkezett, Szent Patriknak tulajdonított *Faed Fiada* című versben a szerző Istent hívja, hogy megvédje őt többek között „a boszorkányok, a kovácsok és a varázslók rontása ellen”,⁶⁵ ami a kovácsoktól való általános félelemre utal.

Bartha István szerint a nép körében csak addig számíthatott csodának a vasművesség, amíg nem vált nélkülözhetetlenné a vasból készült tárgyak használata az idők során.⁶⁶ Ez a megállapítás bár logikája szerint jogosnak tűnik és a vas iránti kezdetben meglévő hiedelmek valóban fokozatosan gyengülhettek, fontos megjegyezni azonban azt, hogy sohasem tűntek teljesen el az ipusztériális korig. A késő vaskort követő korok emberei is előszeretettel

⁶⁰ RANDOLPH, 1941.; FORBES, 1950.; GÖMÖRI, 2000.; Mac CANA, 1993.; MacKILLOP, 2005.; ELIADE, 2004.

⁶¹ RANDOLPH, 1941.

⁶² Uő, uo.

⁶³ FORBES, 1950. 70.

⁶⁴ The Song of the Smithy (részlet RANDOLPH, 1941. 188. nyomán. Fordítás: J. F. Campbell): „There was seen a coming from the plain//The big young lad on a single foot,//In his black, dusky black skin mantle,// With his dusky head-gear so rusty red.// Grim was the look of the young lad,//Hideous it was and disfigured,//With his large-headed mighty helmet,//With his blunt ploughshare that grew russet red.// (...) // 'Blade, son of Furbishing's my name,// If you had the knowledge of a tale of me,// I was awhile at the smith's mystery,// With the King of Lochlann at Upsala.// I am laying you under enchancements,// Since you are a people in need of arms,// That you shall follow me, a band of quietness,// Westward to my smithy door's.”

⁶⁵ Patrick's Lorica. DOWLING&DOWLING, 2009. 58. nyomán részlet: „I summon today all these powers between me (and these evils):// against every cruel and merciless power that may oppose my body and my soul, against incantations of false prophets,//against black laws of heathenry,// against false laws of heretics, against craft of idolatry,// against spells of women [any witch] and smiths and wizards,// against every knowledge that endangers man's body and soul.”

⁶⁶ BARTHA, 1961. 153.

nyúltak a kovács alakjához. Mára már csak a mesékben és olyan hiedelmekben találjuk ezeknek a lenyomatait, melyeknek az eredetét nem ismerjük és nem teljesen értjük – a babonás félelem a kovács és a vas iránt jóformán eltűnt a modern társadalmakban.⁶⁷

A kelta kovácsisten

A késő vaskori kelta kovácsmesterség vizsgálatával kapcsolatban nem szabad megfeledkeznünk a hozzákapcsolt vallási aspektusról sem, hiszen „*a kovács tekintélye egyrészt mesterségének köszönhető, amely békében és háborúban egyaránt a premodern társadalom szinte valamennyi lényeges tevékenységét érintette, másrészt pedig a vas varázslatos tulajdonságaival való szoros kapcsolatából ered. Tekintélyét ugyanakkor – akár okként, akár okozatként – nem lehet elválasztani az isteni kovács kelta eszméjétől.*”⁶⁸

A kovácsisten⁶⁹ személyét nehéz megfogni a leletanyagban, emellett a tiszteletével kapcsolatos kultuszokat érdekes módon a klasszikus kommentátorok sem említik. Eredeti kelta elnevezése nem maradt fenn, de még ha ismernék is, akkor sem lenne bizonyítható, hogy az összes kelta törzs ezen a néven tisztelte volna. Ezt támasztja alá a római korban készült feliratokon négyszáz istennév is, melyek közül csak közel száznak a megnevezése jelenik meg egynél többször.⁷⁰

Ami keveset mégis tudunk a kovácsistenről a kelta társadalomban, azt főleg az óír és walesi forrásokból ismerjük.⁷¹ Az ír isteni kovácsot *Goibniu* néven emlegetik, aki a *Tuath Déne*⁷² volt a kovácsa és a tagja. A *Lebar Gabála Érenn*-ben⁷³ együtt szerepel *Luichne*-vel, az áccsal és *Créidne*-vel, az ötvössel, mint a mesterember isteni triász első tagja.⁷⁴ Ők hárman

⁶⁷ SOLYMOSSY, 1933. 97.

⁶⁸ Mac CANA, 1993. 34.

⁶⁹ „*A keltákat a sokistenhit (politheizmus) fejletlenebb formája jellemezte: az istenalakok funkciói gyakran fedték egymást, illetőleg egy-egy istenség hatásköre sokrétű lehetett.*” SZABÓ, 2005. 92.

⁷⁰ SZABÓ, 2005. 92–93.; Ilyen például Lug/Lugh is, aki a római Lugus néven élhetett tovább. A wales-i feljegyzésekben is szerepel. ECC, 2006. 994.

⁷¹ Dolgozatomban az óír forrásokra helyeztem a hangsúlyt, mert ezek hosszabb ideig érték meg kevesebb kulturális behatást, mint a wales-iek.

⁷² Nehéz meghatározni, hogy mi is volt Tuath Dé. A történeteket lejegyzett keresztény papok, mint istenek említik őket, a név az „istenek törzsét” jelenti. Ők pontosabban a *síd népe* voltak (a *síde* (T. sz.) halmokat, dombokat és természetfeletti területeket jelentettek, melyek alatt úgy képzeltek, hogy víz van), akik a másvilágot lakták és akik osztoztak ennek az elérhetetlenségében és láthatatlanságában, akárhol is helyezkedett ez el. Csak akkor lehetett őket látni, ha ők is úgy akarták. Képességeik az időjárás irányításában és alakváltoz(tat)ásban merültek ki. Idealisztikus módon jellemezték őket, ugyanakkor egyszerre lehettek félelmetesek is. Nem fogott rajtuk az öregedés és a betegségek, de erőszakos halállal meghalhattak. ECC, 2006. 1693–1696.

⁷³ *The Book of Invasions*. Valószínűleg a 11. században került lejegyzésre. ECC, 2006. 1123–1125.

⁷⁴ ECC, 2006. 830.

voltak azok, akik összeállva a *Mag Tuired-i (második) csatában*⁷⁵ kardokat, lándzsákat és dárdákat gyártottak,⁷⁶ melyek mindig célba találtak.⁷⁷ Goibniu nevéhez köthető még Goibniu lakomája is (*fleagh Goibhneann*),⁷⁸ ami megvédte a Tuath Dé-t az öregedéstől és haláltól.⁷⁹ A fent felsorolt példák jól mutatják a kelta kovácsisten fontosságát: ő is a legfontosabb istenek egyike, aki előállítja a fegyvereket másik két társával együtt, és akinek köszönhetően a Tuath Dé erős marad. Érdekes motívum az óír irodalmi forrásokban, hogy a kovács lakomát tart.⁸⁰

A tudás megszerzésének folyamata

A kovács szakmai tudása több kérdést is felvet: hol, milyen keretek között és mennyi időn keresztül tanulta ki a mesterséget. A leletanyagból egyelőre nem tudunk annyi információt leszűrni, ami megvilágítaná a tudás megszerzésének a folyamatát. Csak olyan következtetéseket tudunk levonni, melyek a környezeti adottságokból, a műhelyek elhelyezkedéséből, felszereltségéből, a kísérleti régészet eredményeiből, illetve a hasonló társadalmi kontextusokban dokumentált etnográfiai adatokból feltételezhetőek. A tudás elméleti volta kapcsán három fontos fogalom használata merül fel: ezek a *chaîne opératoire*, a *connaissance* és a *savoir-faire*. Míg utóbbiak a kovács által birtokolt tudás megszerzésének két módjára összpontosítanak, addig a *chaîne opératoire* a vastárgy előállításának mikéntjét, ezáltal életútját vizsgálja.

A kovács hozzáértésének foka kétfajta tanulási módból tevődik össze. Ezeket a francia irodalom *connaissance*-nak és *savoir-faire*-nek, míg az angol *knowledge*-nak és *know-how*-nak nevezi.⁸¹ De mi is közöttük a különbség?⁸² A *connaissance* elsajátításához szóbeli magyarázatok szükségeltetnek, amit a tanuló elméletben memorizál. Ha a tudás valamilyen ok miatt elveszik, újra kell kezdeni a tanulási folyamatot. Mivel a *connaissance* a szavak útján jut el a vevőhöz, egyszerre, ugyanabban az időben többen is bekapcsolódhatnak az ismeretek elsajátításába. Emiatt viszonylag gyorsan terjedhet időben és térben a *savoir-faire*-hez képest, ami vele szemben inkább épül a bemutatásra, a kipróbálásra és a gyakorlásra, tehát a

⁷⁵ Cath Maige Tuired: A fomoriak ellen vívott csatában Lug legyőzte Balort, az ellenség királyát, aki egy pillantásával is halálba küldte áldozatait. ECC, 2006. 350–351.

⁷⁶ „Goibhniu kovácsolja a lándzsahegyeket, Luchta faragja a nyeleket és Creidne készíti a szegecsket, s ők hárman káprázatos sebességgel és pontossággal dolgozó isteni együtttest alkotnak.” Mac CANA. 1993. 34.

⁷⁷ Mac CANA, 1993. 34.

⁷⁸ Altromh Tige Dá Medarban jelenik meg (The nurturing house of the two wessels). ECC, 2006. 830.

⁷⁹ ECC, 2006. 830.

⁸⁰ Altromh Tige Dá Medar; BEKE, 1978. 80–84.

⁸¹ A *connaissance/knowledge* „tudást, ismeretet” jelent, míg a *savoir-faire*-nek/*know-how*-nak inkább „tudni, hogyan kell csinálni” értelme van.

⁸² APEL, 2007. 98. Table II.

hosszabb, egyénekenkénti tanulásra. Az így elsajátított ismeretek beleivódnak a tanonc izommemóriájába, amit már nem tud elfelejteni, - ez a tudás a tudat alatt működik és használatát az egyén, ha már teljesen elsajátította, észre sem veszi. Mind a két tudás elengedhetetlen a művelet sor (*chaîne opératoire*) sikeres elvégzéséhez.⁸³

Miközben a leendő kovácsok megtanulták egy tárgy elkészítéséhez szükséges ismereteket és gyakorlati tudást, egy-egy produktumról egy mentális kép alakult ki a dolgozó kovácsok a fejében, tehát a már korábban látott tárgyakat emlékezetből készítik el. Minél több „lépcsőfok” van az eredeti tárgy és a róla készült „másolatok” között, annál nagyobb eltérés fog mutatkozni rajtuk.⁸⁴ Az elkészített tárgyak mérete, alakja, kivitelezése tehát nem azonos, kisebb-nagyobb eltérések tapasztalhatóak rajtuk. Ezáltal még az egy kéz által készített tárgyak sem egyformák. A tulajdonságok különbségei több tényezőre is rávilágítanak: az előállítás menetében lévő eltérésekre, magára a kovács tudására, a kulturális környezetre, amelyben él, a mesteremberek eltérő esztétikai ízlésére, a „vevő” preferenciáira, illetve esetleg arra is, hogy a mester valami újat szeretett volna alkotni.⁸⁵ Ezeket tovább befolyásolja a területi nyersanyag-ellátottság, a nyersanyag minősége, a klimatikus viszonyok, a kovács *savoir-faire*-je, illetve a neuro-pszichotikus korlátai is.⁸⁶

A *chaîne opératoire*⁸⁷ fogalma közel hetven éve használatos a francia régészetben a pattintott kőeszközök vizsgálatának kapcsán, újabban azonban a vasra vonatkozóan is készülnek kutatások. Tulajdonképpen nem is fontos, hogy melyik nyersanyagot, a követ vagy a vasat vizsgáljuk meg, mert a technológia elemzésével nemcsak magát a folyamatot írjuk le, hanem fontos megfigyeléseket tehetünk az emberi viselkedéssel kapcsolatban is. Hazánkban egyelőre ezt a fogalmat még nem igazán használták a fémművesség kapcsán, ezért mindenképpen fontos lenne teret engedni az ilyen típusú elemzéseknek. A művelet sor a vas esetében öt fázisból áll: „1. a vasérc kibányászásából, 2. az ércfeldolgozás előkészítéséből, 3. a színítésből, 4. a megtisztításból, finomításból és 5. a kovácsolásból.”⁸⁸ Ez a művelet sor kihagy további három fázist, melyet a kőeszközök *chaîne opératoire*-ja magában foglal, mégpedig a felhasználást, az eldobást/kiselejtezt, és az újrahasznosítást.⁸⁹ Mindenképpen kell azonban ezekről is beszélni, hiszen a tárgy életútjához ugyanúgy hozzátartoznak. A

⁸³ APEL, 2008. 98–100.

⁸⁴ QUESADA–ZEMORA–REQUENA, 2000. 15. Fig. 2.: BISHOP, 1987.

⁸⁵ QUESADA–ZEMORA–REQUENA, 2000., 15.

⁸⁶ APEL, 2008.

⁸⁷ Holló–Lengyel–Mester a pattintott kőeszközök előállításáról és a francia kutatásból átvett szakterminológia magyarosításának, egységesítésének és bevezetésének céljából megírt cikksorozatában a *chaîne opératoire*-t művelet sornak fordítja. HOLLÓ–LENGYEL–MESTER, 2001. 51–52.

⁸⁸ SARRESTE, 2008. 34.

⁸⁹ HOLLÓ–LENGYEL–MESTER, 2001. 54.

műveletsor fázisainak elvégzésében nem csak egy helyszín és egy ember játszik/játszhat szerepet, hanem egy egész közösség összehangolt munkája. A mi esetünkben a fő kérdés az, hogy a késő vaskorban a kelta kovácsok a vasfeldolgozás mely szakaszától kezdve vettek részt.

A fogalom fontossága abban rejlik, hogy maga az elkészítési folyamat „szervesen kapcsolódik az adott társadalmi-gazdasági rendszerhez és az adott ökológiai környezethez”,⁹⁰ mert „a döntéspontokon tett választások (...) részben a körülmények adta kényszerekkel, illetve lehetőségekkel, részben az egyén ismereteivel, tapasztalataival, gondolkodásmódjával (végső soron kultúrájával) függnék össze.”⁹¹ Mivel a vas megmunkálásának műveletsora igencsak összetett – a speciális tudás birtoklása, amelynek gyakorlása sok időt követelt, alapvetően magában hordozta a társadalom és a kovács között felépülő elkülönülést a munkamegosztás terén.⁹²

E kérdéskör jövőbeli vizsgálatának szempontjából szem előtt kell tartanunk, hogy egy produktum csak akkor tarthatja meg az értékes mivoltát, ha annak elkészítési módját titkok övezik.⁹³ Valószínűleg ez a tényező befolyásolta a tanulás folyamatának mikéntjét is. A műhelyek⁹⁴ tűzveszélyességük és füstjük miatt távolabb helyezkedtek el a település lakóházaitól,⁹⁵ ezért ami ott zajlott, akár joggal is vesztetett a misztikum kódéba a közösség tagjai szemében. Magyarországon a műhely településtől való elkülönítettségét a Sajópetri–Hosszúdúlón folytatott ásatások is igazolják.⁹⁶

Kovácsok a társadalomban

Akár telepen, sírban, depókban vagy szórványként fedezzük fel a késő vaskori vastárgyakat, észrevehetjük, hogy a leletanyagban szereplő nagy arány mellett rendkívül sok fajta lelettípussal van dolgunk. A vas széleskörű elterjedésével felhasználása kiterjedt: már

⁹⁰ PELEGRIN–TIXIER, 1990. HOLLÓ–LENGYEL–MESTER, 2001. 51.

⁹¹ HOLLÓ–LENGYEL–MESTER, 2001. 53.

⁹² SARRESTRE, 2008. 25.

⁹³ APEL, 2008. 109.

⁹⁴ Műhelyek a Kárpát-medencében: Hidegség–Templom-domb: GÖMÖRI, 1992. 14.; GÖMÖRI, 2000. 77–78.; Mukačevo/Munkács: LEHÓCZKY, 1897.; LEHÓCZKY, 1901.; LEHÓCZKY, 1906.; LEHÓCZKY, 1907.; LEHÓCZKY, 1908.; Nagyberki–Szalacska: DARNAY, 1906; DARNAY, 1908; DARNAY, 1910; DARNAY, 1912.; HUNYADY, 1957. 49.; GÖMÖRI, 2000. 112.; Ordacsehi–Bugaszeg: HONTI *et al.* 2004. 44.; CZAJLIK, 2012. 62.; Ordacsehi–Csereföld: TÖRÖK *et al.*, 2013. 23–32.; Sajópetri–Hosszúdúló: CZAJLIK, 2012/2. 100.; GÖMÖRI, 2000. 216.; SZABÓ–GUILLAUMET–KRIVECZKY, 1997. 82–85.; TANKÓ, 2006. 89.; SZABÓ, 2007. 253–270.; Velem–Szt. Vid: MISKE, 1907.; HUNYADY, 1957. 26–27.; GÖMÖRI, 2000. 207.

⁹⁵ A vas feldolgozási helyének kiválasztásakor döntő szerepet játszott még „az uralkodó szélirány, (...), a védettebb domboldal és az állandó vízfolyás közelsége” is. TANKÓ, 2006. 90.

⁹⁶ CZAJLIK, 2012/2. 100.; GÖMÖRI, 2000. 216.; SZABÓ–GUILLAUMET–KRIVECZKY, 1997. 82–85.; TANKÓ, 2006. 89.; SZABÓ, 2007. 253–270.; SZABÓ–CZAJLIK, 2004. 132. 5a., 133. 5b.

olyan „mindennapi szinten” lett felhasználva, hogy nélkülözhetetlen volt a fegyverek, a kocsi vasalások, lószerszámok, a konyhai- és mezőgazdasági eszközök alapanyagaként, valamint a ruházzkodásban is valamelyest tért hódított (fibulák, láb- és karperecek). Ezért a kutatás joggal feltételezi, hogy a vas megmunkálásában egy specializálódott rétegről lehet beszélni, akik között ugyanúgy voltak szerszámkovácsok, lakatosok, ötvösök, ékszerszerművesek, mint szegkovácsok.⁹⁷

Meylan, Perrin és Schönfelder két végletet különböztetnek meg a klasszikus értelemben vett kézművesek között: vannak olyan mesteremberek, akik néha több foglalkozást is űzhetnek tudásuknak megfelelően, gyakran mobilak és előfordul, hogy magányosan dolgoznak. Akárhogy is legyen, mindenképpen a „divat megteremtői”, akiket utánoznak, és akik képesek nagy értékű, nehezen előállítható és egzotikus anyagokból is dolgozni. A másik csoportba tartoznak a specialisták, akik a tudásuknak megfelelően képesek piaci viszonyokra termelni és bekapcsolódni a „tömegtermelésbe”, bizonyos tárgytípusokat tudnak készíteni, műhelyben dolgoznak, egyedül vagy többedmagukkal és általános értelemben helyhez kötöttek tekinthetők. A nyersanyaglelőhelyek közelében tartózkodnak, de legalábbis megélhetésüket nagyban befolyásolja a piacról beszerezhető nyersanyag mennyisége és milyensége.⁹⁸

A kovácsok specializáltságával kapcsolatban meghatározó tényező és egyben kérdés is, hogy a vasérc kitermelését ugyanaz az egyén végezte-e, mint a vasból készülő tárgyak megmunkálását, kovácsolását. Mindkét válaszra vannak érvek és ellenérvek. Az első esetet etnográfiai példákkal is alá lehet támasztani, ami egy olyan időbeli munkamegosztást vet fel, amely nyáron összegyűjti a gyeptvasércet, télen pedig feldolgozza.⁹⁹ A másik lehetőség a nyersanyag-kereskedelem kérdésére világít rá: ha nem maga a kovács termelte ki a számára szükséges vasat, akkor máshogyan kellett hozzájutnia (félkész termékek, elhasznált vastárgyak „újrahasznosítása”). Valószínűleg mind a két eshetőség szerepet játszott a késő vaskori vasművességben területektől és a vas beszerzésének módjának lehetőségeitől függően, ami a társadalmon belül mindenképpen munkamegosztást igényelt – ez a tényező nagyban befolyásolta a műhelyekben folyó munkát is. A kovácsok és műhelyek specializációja tehát a beszerzés módjától is függött.¹⁰⁰

a) A „primer” műhelyekben dolgozó mesterek, akik nagy tömegű nyersanyagot dolgoznak fel akár kereskedelemre szánt félkésztermék, akár használati tárgy formájára. Ezek

⁹⁷ MCC, 2003. 4.

⁹⁸ MEYLAN–PERRIN–SCHÖNFELDER, 2002. 77–81.

⁹⁹ BARTHA, 1961. 320.

¹⁰⁰ SARRESTRE, 2008. 66–67.; ld. még: SERNEELS, 1993. 36 – 38.; SERNEELS, 1998. 25–27.

tisztító- és direkt feldolgozó műhelyek: Feltételeken ebbe a csoportba sorolhatjuk a Sajópetri–Hosszúdúlón feltárt nyomokat is a nagy mennyiségű melléktermék (salak) és a dokumentált, be nem fejezett félkésztermék megléte miatt.¹⁰¹

b) A „szekunder” műhelyek azok, ahol a beszerzett félkész termékekből indirekt módon készítik el a tárgyakat, melyeket egységes minta szerint állíthatnak elő.

c) A „tercier” műhelyek kovácsai olyan vasat dolgoznak fel újra, ami már elkészített tárgy formájában kerül hozzájuk. Ennek alapján törött vagy már használhatatlan tárgyakat tesznek újra használhatóvá (javítás, újrahasznosítás, karbantartás). Szerepük a lokális vasfeldolgozásban keresendő (települések, útkereszteződések).

Amint azt a fentiek alapján is láthattuk, a specializáltság megléte a kelta kovácsok között egyértelmű, és bár általános csoportosítások születtek a témában, nem szabad elfelejtkeznünk arról sem, hogy ezeket a felosztásokat nagyban befolyásolták a környezetben rendelkezésre álló források (vasérc, fa, víz), a helyi törzsi társadalmi berendezkedés, a távolsági kereskedelemhez való hozzáférés és a kovácsok lehetősége a szakma elsajátítására.

Cullan és Cuchullain

Az írott források közül talán a Cullanról és Cuchullainról szóló történet világítja meg legjobban a kovácsok társadalomban elfoglalt helyét és vagyoni helyzetét. Az ulsteri körnek a központi darabja a *Táin Bo Cualnge*,¹⁰² azaz *A cualngei bikarablás* története, melyben megjelenik a nagy erejű, háromszor született Cuchullain ír hős alakja. Nevét Cathbadtól, a druidától kapta,¹⁰³ amikor megölte Culann kovács veszedelmes házörző kutyáját.¹⁰⁴ A történetnek ebből a fejezetéből több fontos dolgot is megtudunk a kovács társadalomban betöltött helyéről.¹⁰⁵

1. „Culann kovács, akinek mestersége adott a nemesurakéval egyenlő méltóságot...”

¹⁰¹ CZAJLIK, 2012/2. 100.; GÖMÖRI, 2000. 216.; SZABÓ–GUILLAUMET–KRIVECZKY, 1997. 82–85.; TANKÓ, 2006. 89.; SZABÓ, 2007. 253–270.

¹⁰² A cualnge-i bikarablás. Moskovszky Éva alapján, BEKE, 1978. 217–231.

¹⁰³ Neve korábban Setanta volt.

¹⁰⁴ Culann kovács meghívta Cochobar királyt és kíséretét vacsorára. Indulás előtt Conchobar kiment az udvarra, hogy az ott edző háromszor ötven ifjút és Setantát láthassa és szerencsét mond hassanak neki az út előtt. A király megkérte Setantát, hogy menjen velük a kováchoz vendégségbe, de a fiú nem akarta abbahagyni a játékot, ezért csak később követte a királyi kíséretet. Azután ért oda, miután Conchobar feledékenysége miatt Culann kovács kiengedte félelmetes házörző kutyáját, amit Setanta érkezéssel könnyedén ízekre szedett. A király és kísérői örültek annak, hogy Setantának egy haja szála sem görbült, azonban a kovács elkeseredett. A fiú ezért felajánlotta, hogy addig, amíg a kutyájának legerősebb kölykét meg nem találja, és fel nem nevei, addig ő lesz a kovács kutyája. Így lett Setantából Cuchullain. BEKE, 1978. 80–84.

¹⁰⁵ Az idézetek G. Beke Margit feldolgozásából származnak, aki az eredeti ó- és középipír szövegek más nemzeti nyelvekre lefordított változataiból dolgozott: Th. Kinsella, T. P. Cross, C. H. Slover (angol); R. Thurneysen (német); Chr. Guyonvarch (francia). Moskovszky Éva alapján, BEKE, 1978. 223–224.

2. „...meghívta házába a királyt.”
3. „De arra kérte, hogy csak szerény kísérettel jöjjön, mivel ő, noha szegénynek nem mondhatja magát, a földesurakkal nem vetekedhet, sok száz vendéget nem tudna jóllakatni. [...] – Megölne a szégyen, nagy jó uram, ha vendégeim valamelyike éhesen kelne fel asztalomtól – mondta.”
4. „Így aztán Conchobar, amikor látogatásra kitűzött nap elérkezett, hívei közül csak annyit vitt magával, ahányan ötven kocsira fölfértek.”
5. „... a király és kísérete megérkezett a kovács kőfallal kerített, téres udvarára. Nagy tisztességgel, ünnepléssel fogadták őket. Friss sást, nádat terítettek alájuk, ételt-italt raktak elébük. [...] jó tréfákkal izesítették a falatot, jó borral öntözték torkukat”
6. „... az én kutyám vad és veszedelmes állat, [...] Három erős láncon van, és minden láncát három markos szolgálógyém tartja”
7. „Eztán nem lesz, aki jószágomat a tolvajoktól, rablóktól megóvja, házamban sem leszek biztonságban. Akár koldusbotot foghatok”
8. „... én őrzöm majd a nyájadat, csordádat, kondádat, hogy nyugodtan alhass, és pörölyödet se kelljen pihentetned. [...] Culann kutyája, Cuchullain leszek ezentúl!”

A történetből idézett részek több olyan dologra is ráirányítják a figyelmet, melyek a kovács társadalmi megítélésével és vagyonával kapcsolatosak.

Az, hogy a nemesurakkal, tehát az arisztokráciával egy szinten említik őt, és az, hogy abban a helyzetben van, hogy megvendégeli önszántából a királyt, és ezt a meghívást maga a király is elfogadja, igencsak sokatmondó (1–2. pont). A kovácsok nagy valószínűséggel megrendelésre dolgoztak, eleinte csak azoknak, akik munkájukat meg tudták fizetni. Így tehát nem meglepő, hogy a mesterekkel az elit kapcsolatot tartott fenn, személyesen ismerték és tisztelték őket tudásukért. A történetből ugyancsak kitűnnek azok az utalások, melyek a kovács vagyonával vannak összefüggésben (3–8. pont): viszonylagos jólétben él, saját háza, szolgálói, nyája, csordája és kondája van,¹⁰⁶ de nem tudja jóllakatni a király teljes kíséretét, csak a hozzá legközelebb álló embereket, és félő, hogyha nincs, aki megvédje, akkor akár az a veszély is fenyegeti, hogy elszegényedik.¹⁰⁷ Ennek ellenére, ha megnézzük, hány főt is jelenthetnek az uralkodó emberei, megdöbbenve láthatjuk, hogy ötven kocsinyi kísérőről

¹⁰⁶ Az etnográfiai kutatások rámutattak arra, hogy a kovácsok gyakran birtokoltak állatokat.

¹⁰⁷ Ez a motívum ellentmond azzal a vasművesekről kialakult képpel, hogy a közösség tagjai félelemmel vegyes tisztelettel tekintenek rá, - Culann esetében nem tartanak attól, hogy mi fog akkor történni akkor, ha kirabolják. Továbbá a történet szerint Cullan „sopánkodáson” kívül nem tesz semmit a vendégséggel a kutyája halálhírének hallatára. Ennek az okát mindenképpen érdemes lenne részletesebben megvizsgálni.

írnak. Ennek ellenére, ha megnézzük, hány főt is jelenthetnek az uralkodó emberei, megdöbbenve láthatjuk, hogy ötven kocsinyi kísérről írnak.¹⁰⁸

A történet helyszíne egy lakoma (*feasting*),¹⁰⁹ amiről azért fontos beszélni, mert „az étkezés nemcsak a létfenntartáshoz szükséges, hanem társadalmi aktus is, sőt a társadalomszervezés egyik legfontosabb eszköze. (...) Az étel és ital¹¹⁰ megosztása másokkal az ajándékozás egy sajátos formája, a közös fogyasztás során – a tartósabb tárgyak ajándékozásához hasonlóan – kötelezettségek jönnek létre. A magas státuszú vendéglátó bőkezűségét valakinek vagy hasonló meghívással kell viszonznia, vagy egyéb módon, politikai, katonai vagy munkaerővel való támogatással.”¹¹¹ A kelta törzseknél általános lehetett egy-egy lakoma megrendezése – étkezési szokásaikról, alkoholfogyasztásukról több klasszikus kommentátor is megemlékezett.¹¹² Cullan és Cuchullain történetének kapcsán számunkra az a megállapítás fontos, hogy egy ilyen eseményt egy kovács is meg tudott rendezni, ezáltal a vezető rétegnek nem csak az általa készített vastárgyak – fegyverek – miatt volt a személye fontos, hanem az elit a vendégség miatt a lekötelezettjévé is vált.

A kovácsok individuumként való megjelenése

A nagymennyiségű vasból készült tárgy ellenére a kovács személye régészetileg rejtve marad. Kivétel azonban ezzel kapcsolatban is akad: mind az írott forrásokban, mind pedig a leletek között is vannak olyan tárgyak és feljegyzések, melyek egy-egy mesterről mesélnek valamit. Ezek közül most csak néhányat emelek ki.

Id. Plinius egy Helico nevű szabad kovácsról ír, aki Rómában tartózkodott és ott gyakorolta egy ideig a mesterségét.¹¹³ Plinius szerint ő volt az egyik mozgatórugója annak,

¹⁰⁸ Bár a forrás nem számol be arról, hogy milyen kocsival érkeztek a vendégek a lakomára, ha összevetjük az óir forrásokat és Pausanias leírásait (Έλλάδος περιήγησις: X. 19, 10–11.) és harci kocsikkal számolunk (aminek nem nagy a befogadó képessége), akkor is minimum százötven embernek, a királynak és a kovácsnak kellett ott lennie a lakomán. Természetesen a létszámnak nagyobbak kellett lennie, ha nagyobb kocsikkal érkeztek a kovácshoz. Ebben az esetben azonban nem is a pontos létszám a fontos, hanem az, hogy a történetet mesélők szerint a kovács jól tudta lakatni az uralkodót és a kíséretét is.

¹⁰⁹ „A mindennapi étkezéstől tudatosan megkülönböztetett, gyakran nagyobb számú résztvevővel, nagy mennyiségű étellel és itallal kísért komplex cselekmény. A lakomát a mindennapokból kiemeli az alkalom, a vendégek száma, a körülmények, továbbá a mindennapitól eltérő tér- és időbeli keretek. Kísérőjelenségei lehetnek a szokatlan vagy / és különlegesen elkészített ételek, italok, a különleges helyszín, különleges környezet, különleges hatások (pl. illat), különleges tárgyak (asztali készlet), sajátos cselekvésformák (zene, tánc).” M. Dietler, B. Hayden és C. Twiss nyomán: KALLA–RACZKY–V. SZABÓ, 2013. 12.

¹¹⁰ Az alkohol társadalmi aspektusával kapcsolatban végzett úttörő kutatásokat: DIETLER, 1990.

¹¹¹ KALLA–RACZKY–V. SZABÓ, 2013. 11–13.

¹¹² Pl. Diodoros: *Bibliotheca Historica*. V, 28.

¹¹³ A történet lejátszódásának az idejét a kelták Itáliába való megérkezése előttre kell helyezni (Kr. e. VI. sz. vége – Kr. e. V. sz. eleje között lehetséges). KÖVES-ZULAUF, 1997. Ami Helico tényleges mesterségét illeti, Plinius a *fabrilis* szót használja. Guillaumet véleménye szerint egy kovács lehetett vagy pedig egy olyan

hogy a kelták megszállták Itáliát, hiszen amikor hazatért, szárított fűgét, szőlőt és bort vitt magával törzsének, a helvéteknek.¹¹⁴ Gömöri János mint „vendégmunkás” értékeli a forrást.¹¹⁵ Helico Rómában való tartózkodását hajthatta a nagyobb kereslet és az egzotikus tudás eladása és megszerzése is.¹¹⁶ Ma már nem lehet tudni, hogy Helico személye mennyire fiktív, de annyi biztos, hogy valóban példát mutathat a kézművesek mobilitására.¹¹⁷

Az írott forrásokon túl a régészeti leletanyag is megőrizhet egy-egy kovács személyéhez köthető kontextust. A rendelkezésre álló néhány tárgyi lelet mellett, melyeken egy mesterember neve, illetve bélyege lehet,¹¹⁸ előfordulnak olyan sírok is, ahol a kovácsszerszámok utalhatnak az elhunyt mesterségére. Nagyon kevés ilyen temetkezést találtak a kutatók a Kárpát-medence területén: ez idáig csak négyet.¹¹⁹ Mindenképpen elgondolkoztató, hogy miért csak ilyen csekély számú sír utal a kovácsmesterségre a késő vaskorban, hiszen a kelta korral foglalkozó kutatók már sok temetőt feltártak. A negatív adat is adat, tehát ezek nagymértékű hiánya is információt hordoz az adott közösségről. Ennek kapcsán nem szabad megfedkezünk arról, hogy sohasem a halott temette el magát, hanem a környezete. A gyászolóknak ma is nagyobb hatalma van a halott felett, mint csak állni és elbúcsúzni – ők választják ki a temetés módját és a mellékleteket is.¹²⁰ A kelta közösségek tehát valamiért úgy döntöttek, hogy a kovácsok mesterségét nem reprezentálják a temetőben. Sok hasonlóság nincsen a sírokban a szerszámok meglétén és a temetkezések csekély számán kívül. Mindenképpen kell lennie valamilyen oknak, hogy ezen mesterembereket miért csak ilyen ritkán temették el a szakmájukra (?) utaló eszközökkel. A kérdés tehát továbbra is nyitott.

A kovácssírok vizsgálatának kapcsán nem elég csak a halott mellé helyezett leleteket és viseleti elemeket megvizsgálni. Figyelembe kell venni az elhunyt nemét, korát, halálának okát, csontozatának megterheltségi fokát, betegségeit is,¹²¹ továbbá sírjának temetőn belüli

kézműves, akinek a pontos mesterségét nem lehet megállapítani. GUILLAUMET, 1996. 17. Felmerül az is, hogy kocsigyártó lehetett, mert az Alpokban élő keltáknál ez a mesterség igen fejlett volt. MEYLAN–PERRIN–SCHÖNFELDER, 2002. 78.

¹¹⁴ Id. Plinius: *Naturalis Historia*, XII. 2.

¹¹⁵ GÖMÖRI, 2000. 8.

¹¹⁶ Tudása azért számíthatott különlegesnek Rómában, mert „messzi tájról” érkezett, a távoli tartózkodás miatt saját népe szemében is egzotikus tudásra tett szert.

¹¹⁷ A kérdés az, hogy a vendégkovács szerep inkább a Plinius által leírt vagy pedig az ő általa megélt időszakot mutatja-e be.

¹¹⁸ MEYLAN–PERRIN–SCHÖNFELDER, 2002. 78.; MCC, 2003. 8.; HUNYADY, 1957. 222.

¹¹⁹ Au am Leithagebirge–„Kleine Hutweide”: NEBEHAY, 1973. 14–16., Belgrád–Karaburma: RUSTIOU, 2009. 10.; TODOROVIC, 1972. 33, 81–82., Fântânele–Dealul Popii: RUSTIOU, 2009. 10–11., Sankt Georgen am Steinfeld: TAUS, 1963; JUNGWIRTH, 1963.; RUSTIOU, 2009.

¹²⁰ PEARSON, 1999. 32–33.

¹²¹ Az említett négy kovácssír közül a Sankt Georgen am steinfeldi csontvázon végeztek antropológiai vizsgálatokat. JUNGWIRTH, 1963.

elhelyezkedése szintén fontos. Ezekből az információkból más temetők leletanyagának összevetésével időbeli és földrajzi eltéréseket lehet levonni. Ennek ellenére attól még messze vagyunk, hogy megállapítsuk, egy-egy individuumot miért úgy temettek el, ahogy.¹²² A négy kovácssír a leletanyagának tipologizálásán túl az elhunyt társadalomban elfoglalt feltételezett helyzetére is választ adhat. A temetkezések közül itt csak az osztrák Au am Leithagebirge–„Kleine Hutweide” lelőhelyen (1. Ábra) talált 13., kovácsnak tulajdonított sírt tárgyalom részletesebben.¹²³

A temetőben összesen huszonkilenc sírt tártak fel, melyek között előfordultak magányos-, csoportokba rendeződő, illetve nagyobb kőstruktúrával rendelkező temetkezések is (8., 29. sírok¹²⁴). A kőpakolás a 4. sír¹²⁵ kivételével mindenhol megfigyelhető volt. A hamvasztás és a csontvázas temetkezések aránya közel azonos. A 13. sír a temető közepén, a legnagyobb számot kitevő, öt sírből álló (szinte egyetlen jól körülhatárolható) csoportban helyezkedett el (2. Ábra: 10–14. sír). A szóban forgó hamvasztásos rítusú temetkezés DK–ÉNY tájolású, oldalai mészkőlapokból voltak kirakva. A rítus miatt nem állapítható meg a halott neve, kora és betegségei sem. A sírből a következő leletek kerültek elő: négy kihasasodó edény, egy tál, egy vasból készült duxi típusú fibula, egy kalapácsfej, három kardhüvely, négy lándzsahegy, három markolatnyújtványos kard, egy olló, egy kés, egy vasüllő, két vasból készült véső, egy zablá, illetve két darab vaskarika. A leletek mennyisége alapján ez a leggazdagabb sír a maga huszonhárom tárgyával (4. Ábra). A leletanyagot a kerámiából, illetve vasból készült tárgyak csoportjára lehet osztani, teljesen hiányoznak a bronzmellékletek is, melyek előfordulása szintén nem csekély a temető sírjaiban.

A temetkezés közepén helyezkedett el a négyből két kihasasodó edény (4. Ábra 14, 16), ezektől kissé DK-re feküdtek az eszközök (4. Ábra 1–4), két lándzsahegy (4. Ábra 15, 23) és két nyélnyújtványos kard az egyik tokjával (4. Ábra 10–11, 13) együtt. A temetkezés ÉK-i sarkából a másik két edény került elő (4. Ábra 12, 20), illetve a tál. A temetkezés közepétől DNY-ra volt két másik kard a tokjával és a késsel (4. Ábra 7, 18–19), melyeket egy vaskarika tartott össze (4. Ábra 8). Ugyanitt feküdt az olló (4. Ábra 17), két további lándzsahegy (4. Ábra 9, 22), egy másik vaskarika (4. Ábra 6), a vasból készült duxi típusú fibula (4. Ábra 5) és a zablá is (4. Ábra 21). A leletek alatt kivehető volt a holttest lenyomata.

A 13. sír edényei általános típusnak tekinthetők az egész temetőben. A kihasasodó edények száma ennél a temetkezésnél a legmagasabb (négy, míg más sírokba egy, illetve két

¹²² PHILPOTT, 1993. 177–178.

¹²³ NEBEHAY, 1973. 14–16.

¹²⁴ NEBEHAY, 1973. 10–11.; 29.

¹²⁵ NEBEHAY 1973. 7–8.

darabot helyeztek). A nyolc sírban előforduló összesen tíz tálból mindössze egy került elő ebből a sírból. Továbbá feltűnő jelenség az is, hogy az elhunyt mellé két vasból készült karika (?) és egy duxi típusú vasfibulán kívül nem helyeztek más viseleti elemet, pedig a ruházkodáshoz köthető leletanyag előfordulása általánosnak tekinthető a lelőhelyen. A temetőből előkerült fegyverek és eszközök fele (34-ből 17 darab) a 13. sírban látott napvilágot (3. Ábra). Ezek közül a markolatnyújtványos kardok, a vágókés, a zabla, illetve a kovács munkájához köthető szerszámok úgymint a vasüllő, két véső és kalapácsfej is csak ennek a temetkezés mellékleteiként szerepeltek az egész temetőben (3. Ábra).¹²⁶ A nagyszámú fegyvermelléklet jelenléte egyelőre nem tisztázott (ha az elhunyt valójában kovács volt): vagy azért helyezték őket az elhunyt mellé, mert ő készítette őket (néhány darab rituálisan össze volt hajtva)¹²⁷ vagy pedig felmerül az a lehetőség is, hogy ő is harcolt az arisztokráciával együtt.¹²⁸ A mellékletek gazdagsága alapján úgy tűnik, hogy az elhunyt tehetősebb lehetett, aki köré valamilyen okból kifolyólag „szívesen” temetkeztek a közösség tagjai.

Konklúzió

Forbes hat pontját régészeti és etnográfiai adatok felgyűjtésével dolgozta ki, melyek kisebb-nagyobb helyreigazításokkal általánosan megfeleltethetők egy-egy közösség kovácsainak meghatározó attribútumaival. Ezekre a „helyreigazításokra” azért van szükség, mert meghatározásaiban érzelmi töltetű szavak (pl. babona), illetve anakronisztikus fogalmak szerepelnek (pl. céhek). Ennek ellenére nem elvetendő a csoportosítás, hiszen azokat az irányvonalakat jelöli ki, melyek fontosak a mesterség kutatásának szempontjából. A késő vaskori társadalomban a vas a leletanyag előkerülési kontextusai alapján rendelkezhetett „hatalommal” (6. pont). Nyersanyagukból kifolyólag az eszközöknek is kiemelt szerepe lehetett (5. pont), ezt támaszthatják alá a depóleletek is, illetve az, hogy bár arányaiban a korábbi korokhoz képest a vasból készült tárgyak mennyisége megnövekedett, mégis kevés szerszámleletet ismerünk. A vas értéke, az eszközök szerepe és a kovács ezek alapján nem véletlenül jelenik meg a különböző népek mitológiájában, köztük a keltáknál is. A kovácsisten, bár neve nem maradt fenn, az óír irodalom alapján a legfontosabb istenek egyike lehetett, így nem elvetendő az a feltételezés sem, hogy magához a mesterséghez és a kovácsok személyéhez is bizonyos rítusok kapcsolódhattak (3–4. pont). A szájról szájra terjedő

¹²⁶ NEBEHAY, 1973.

¹²⁷ RUSTIOU, 2009. 10.

¹²⁸ HENNING, 1991. 68.

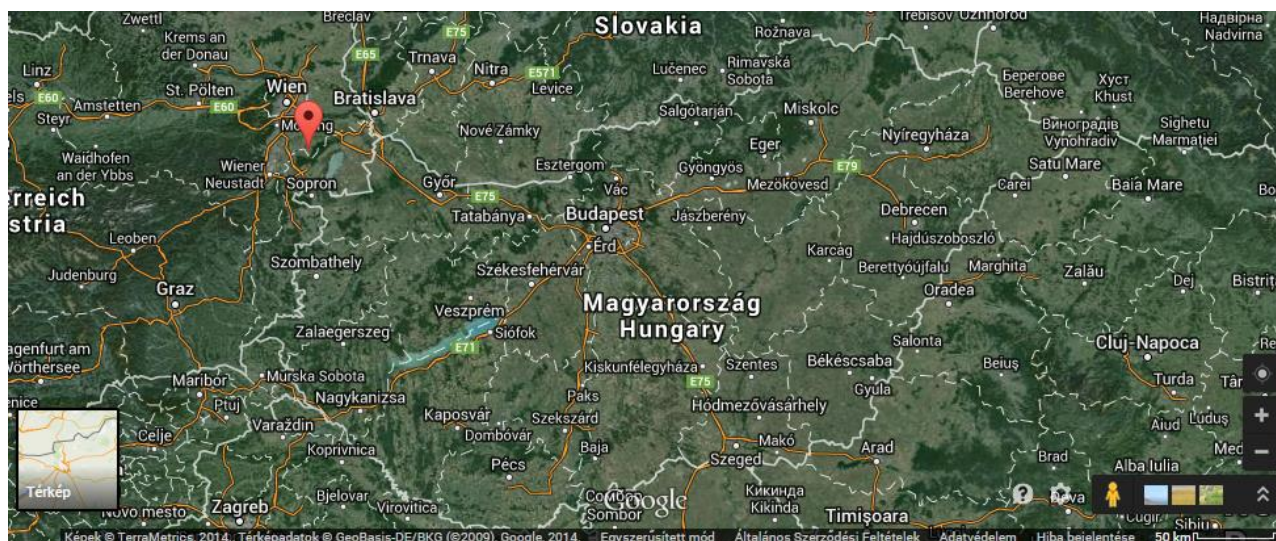
történetekben a mester széles ismeretkörrel rendelkezik (pl. több nyelven beszél feltehetőleg vándorlásai miatt, ő készíti el a különleges képességekkel bíró fegyvereket is). A tudás ismerete elszigetelt lehetett: amellet, hogy éveken keresztül át tartott és rengeteg kitanulást igényelt, minden bizonnyal nem mindenki léphetett a mesterség kitanulásának rögzös útjára, melyet a szokásjog befolyásolhatott (2. pont). A dolgozat vizsgált irányvonalai tehát továbbvisznek bennünket a Forbes által meghatározott első ponthoz, miszerint a kovácsok személyét a közösség (félelemmel vegyes?) tisztelettel övezte vagy megvetette.¹²⁹ Bár a kovácsokhoz kapcsolódó érzelmi töltet nem vagy csak igen kis mértékben képes kimutatni a régészeti leletanyag, mégis ennek elemzése alapján feltételeznünk kell egyfajta megkülönböztetett szerepet a közösségen belül.

A rendelkezésünkre álló írott és etnográfiai források, valamint kísérleti régészeti adatok a Kárpát-medencén belül megtalálható régészeti leletanyaggal együtt rávilágított arra, hogy a kérdés megválaszolásához mindenképpen érdemes más tudományterületek bevonása is. Forbes hat ismervének nyomán¹³⁰ a források felgyűjtése, új fogalmak használata és az óir irodalomban rejlő lehetőségek rámutattak a további vizsgálatokban lévő lehetőségekre. Ami a jövőbeni kutatásokat illeti, sok kérdést kell még tisztázni. Mindenképpen érdemes lenne részletesebben kutatni a kovácsok társadalmi helyzetének változását a La Tène időszak alatt. A kérdést a folyamatosan előkerülő leletanyag természetesen árnyaltabbá tudná tenni. A régészeti leleteken megmutatkozó lokális különbségek a kelta közösségek vasművességének eltéréseire mutathatnak rá, melyre az írott és etnográfiai források nem képesek. A téma további kutatása tehát fontos, hiszen a vas használata ettől az időszaktól kezdve befolyásolja egyre jobban a mindennapi élet színtereit.

¹²⁹ FORBES, 1950. 78–80.

¹³⁰ FORBES, 1950. 78–87.

Mellékletek

1. ábra Au am Leithagebirge/Au am Leithaberge földrajzi elhelyezkedése
Google Maps, 2014. Utolsó letöltés ideje: 2014. 12. 29.

GRABUNG AU a. Leithageb.

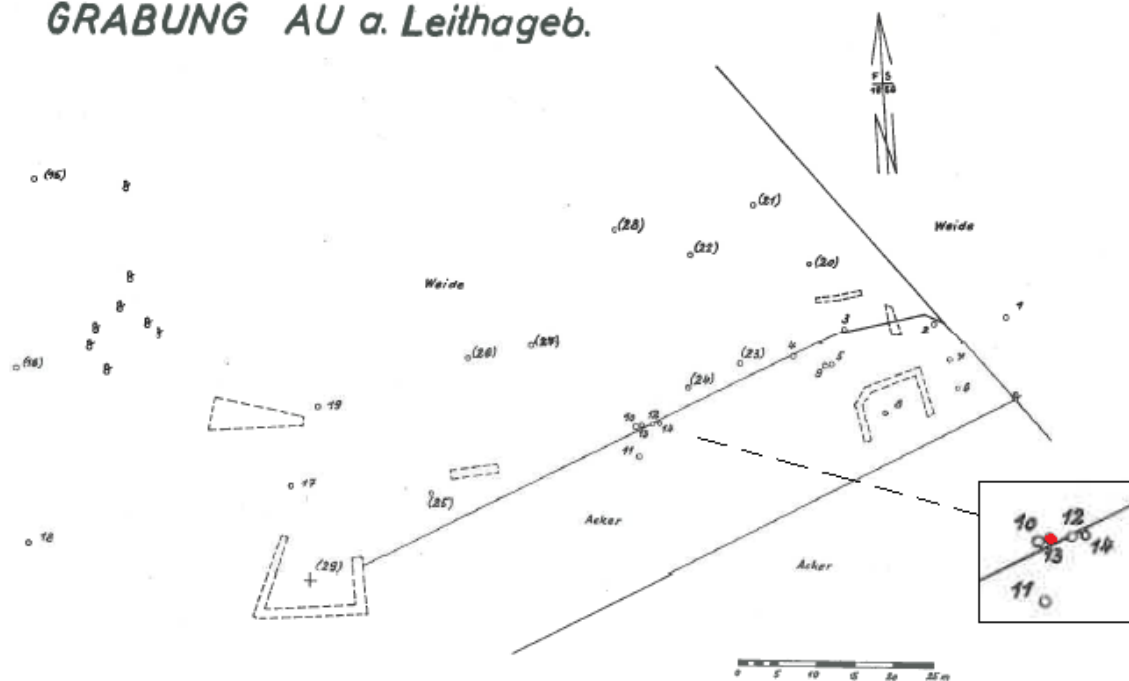
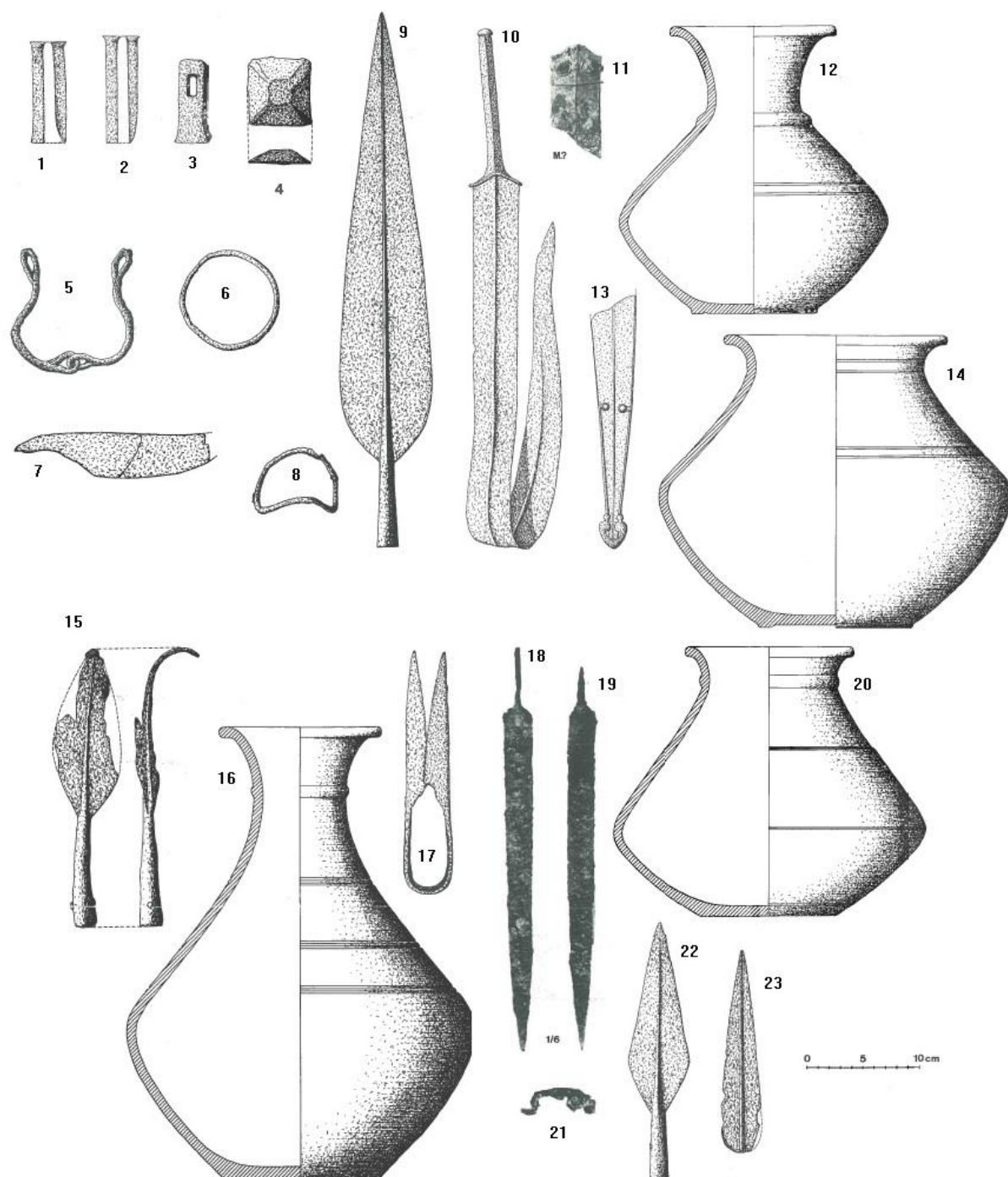

Abb. 6. Au a. L., NÖ. Plan des Latènegräberfeldes auf der Kleinen Hutweide (nach F. S. 1956, nähere Erläuterung im Text). ..

2. ábra Az Au am Leithagebirge - „Kleine Hutweide”-i temető térképe kinagyítva azzal a sírcsoporttal, melynek közepén a 13. temetkezés helyezkedik el. NEBEHAY, 1973. 36. Abb. 6. nyomán

4. ábra Az Au am Leithagebirge - „Kleine Hutweide”-i 13. sír leletanyaga. NEBEHAY, 1973. 61–65. Taf. IX–XIII. nyomán

Felhasznált források

- Caesar, Caius Iulius: Feljegyzések a gall háborúról (Commentarii de bello Gallico). In: Iulius Caesar feljegyzései. Ford.: Szepessy Tibor.
<http://mek.oszk.hu/05000/05020/05020.pdf> Utolsó letöltés ideje: 2014. okt. 15. 2–122.
- Diodoros: *Bibliotheca Historica*. The Library of History of Diodorus Siculus. Loeb Classical Library, Vol. III. 1939.
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Diodorus_Siculus/5B*.html
Utolsó letöltés ideje: 2014. 10. 23.
- Homérosz: *Odüsszeia*. Ford.: Devecseri Gábor:
<http://mek.oszk.hu/00400/00408/00408.pdf> Utolsó letöltés ideje: 2014. 10. 24.
- Pausanias: Görögország leírása (Ἑλλάδος περιήγησις). Ford.: Muraközy Gyula. Attraktor, 2008.
- Caius Plinius Secundus: *Naturalis Historia*. In: John Bostock, M.D., F.R.S., H.T. Riley, Esq., B.A. (Eds.):
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D12%3Achapter%3D2> Utolsó letöltés ideje: 2014. okt. 14.
- Patrick's Lorica. In: DOWLING&DOWLING, 2009. 58.
- The Song of the Smithy: In: RANDOLPH, 1941. Ford.: J. F. Campbell. 188.

Felhasznált irodalom

APEL, 2008	Apel, J.: Knowledge, Know-how and Raw Material – The Production of Late Neolithic Flint Daggers in Scandinavia. <i>Journal of Archaeological Method and Theory</i> . March 2008. Volume 15, Issue 1. 91–111.
BARTHA, 1961	A honfoglaláskori magyar kovácmesterség társadalmi hátterének kérdéséhez. <i>Történeti Szemle</i> 4. 1961/2. 133–154.
BEKE, 1978	G. Beke M.: <i>Harc és szerelem. Történetek az írek hőskorából</i> . Móra Ferenc Könyvkiadó. Budapest, 1978.
BIRÓ, 2009	Biró, K. T.: Vittem, vettem, kaptam – loptam? Gondolatok a proveniencia vizsgálatok eredményeinek értelmezése köréből. In: ILON, G. (szerk.): <i>ΜΩΜΩΣ VI. Szombathely, 2009. Őskoros</i>

- kutatók VI. összefüggése.* Kőszeg, 2009. Március 19-21. Nyersanyagok és kereskedelem. 411–419.
- CHILDE, 1930 Childe, V. G.: *The Bronze Age*. Cambridge, 1930.
- CREW, 1998 Crew, P.: Excavations at Crawcwellt West, Merioneth 1990–1998. A late prehistoric upland iron-working settlement. *Archaeology in Wales* 38. 1998. 22–35.
- CZAJLIK, 2012 Czajlik Z.: *A Kárpát-medence fémnyersanyag-forgalma a későbronzkorban és a vaskorban*. Tálatum könyvek. Budapest, 2012.
- CZAJLIK, 2012/2 Czajlik Z.: A fémnyersanyagok kohósításának nyomai a Kárpát-medencében. *AM*, 2012/2. 97–104.
- DARNAY, 1906 Darnay K.: Kelta pénzverő és öntő-műhely Szalacsán (Somogy m.). *AE* 26. 1906. 416–433.
- DARNAY, 1908 Darnay K.: Kelta pénzverő- és öntőműhely Szalacsán (Somogymegye). *AE* 28. 1908. 137–148.
- DARNAY, 1910 Darnay K.: Kelta pénzverő- és öntő-műhely Szalacsán. *AE* 30. 1910. 130–140.
- DARNAY, 1912 Darnay K.: Leletek a szalacsánai barbár kelta pénzverő- és öntőműhely területéről. *AE* 32. 1912. 155–168.
- DIETLER, 1990 Dietler, M.: „Driven by drink”: The Role of Drinking in the Political Economy and the case of Iron Age France. *Journal of Anthropological Archaeology* IX. 352–406.
- DOWLING–
DOWLING, 2009 Maelruain and Elizabeth Dowling: *Lorrha-Stowe Missal and the Hours of Bangor*. 2008.
- ECC, 2006 Koch, J. T. (szerk.): *Celtic Culture. A Historical Encyclopedia*. Vols. I-V. ABC-CLIO, Inc. Santa Barbara, 2006.
- ELIADE, 2004 Eliade, M.: *Kovácsok és alkimisták*. Ford.: Vargyas Zoltán. Cartaphilus Kiadó. Budapest, 2004.
- FEKETE, 2007 Fekete M.: *Események és szemelvények. Bevezetés a Kárpát-medencei vaskor tanulmányozásába*. Specimina Nova Dissertationum. Ex Instituto Historiae Antiquae et Archaeologicae Universitatis Quinqueecclesiensis. Supplementum VII. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. Ókortörténeti és

- Régészeti Tanszék. Pécs, 2007.
- FERENCZI, 1999 Ferenczi I.: Az ős- és ókori fémművességről Erdélyben – Ancient Ironworking in Transylvania. In: Gömöri J. (szerk.): *Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Production – Hagyományok és újítások a korai középkori vaskohászatban*. Sopron–Somogyfajsz. 1999. 105–129.
- FILIP, 1966 Filip, J.: *A kelta civilizáció és öröksége*. Ford.: Horváth Ferenc. Gondolat Kiadó. Budapest, 1966.
- FORBES, 1950 Forbes, R. J.: *Metallurgy in Antiquity*. Leiden, 1950.
- FREEMAN, 2000/2001 Freeman, P.: Classical Ethnography and the Celts: Can We Trust the Sources? *Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium*. Vol. 20/21. 2000/2001. 22–28.
- GAÁL, 1977 Gaál A.: *Régészeti Füzetek 30*. 1977.
- GAÁL, 1982 Gaál A.: Császárkori vasdepot Dombóvár határából. *CommArchHung* 1982. 72–91.
- GOSSELAIN, 2011 Gosselain, O. P.: Fine if I Do, Fine if I Don't. Dynamics of Technical Knowledge in Sub-Saharan Africa. In: Roberts, B. W.–Vander Linden, M. (szerk.): *Investigating Archaeological Cultures: Material Culture, Variability and Transmission*. Springer Science and Business Media, LLC, 2011. 211–227.
- GÖMÖRI, 1992 Gömöri J.: Hidegség, Templom-domb (Győr-Moson-Sopron m). *RégFüz* 44. 1992. 14.
- GÖMÖRI, 1999 Gömöri J.: Iparrégészt, archaeometallurgia, kísérleti régészet. In: Poroszlai I.–Vicze M.: *Százhalombattai Oktató Napok 1998 I. Kísérleti Régészet*. Százhalombatta: „Matrica” Múzeum, 1999. 97–130.
- GÖMÖRI, 2000 Gömöri J.: *Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában. Magyarország iparrégészeti lelőhelykatasztere I. Vasművesség. – The Archaeometallurgical Sites in Pannonia from the Avar and Early Árpád Period. Register of industrial archaeological sites in Hungary I. Ironworking*. Sopron, 2000.

- GÖMÖRI, 2009 Gömöri J.: Égi és földi kovács. In: Nagy Z. – Szulovszky J. (szerk.): *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Szombathely, 2009. 7–15.
- GUILLAUMET, 1996 Guillaumet, J.-P.: *L'artisanat chez les Gaulois*. Paris, 1996.
- HENNING, 1991 Henning, J.: Schmiedegräber nördlich der Alpen: Germanisches Handwerk zwischen keltischer Tradition und römischen Einfluß. *Saalburg Jahrbuch* 46. 1991. 65–82.
- HOLLÓ–LENGYEL–MESTER, 2001 Holló Zs.–Lengyel Gy.–Mester Zs.: Egy pattintott kőszköz életútja. Magyar kifejezések a technológiai vizsgálatokhoz 1. *Ősrégészeti Levelek* 3. 2001. 51–57.
- HONTI *et al.* 2004 Honti Sz.–Belényesy K.–Fábián Sz.–Gallina Zs.–Hajdú Á. D.–Hansel B.–Horváth T.–Kiss V.–Koós I.–Marton T.–Németh P. G.–Oross K.–Osztas A.–Polgár P.–P-Szeőke J.–Serlegi G.–Siklósi Zs.–Sófalvi A.–Virágos G.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002-2003). Előzetes jelentés III. *SMMK* 16. 2004. 3-70.
- HORVÁTH, 1979 Horváth L.: A magyarszerdahelyi kelta és római temető. *Zalai Gyűjtemény* 14. 1979.
- HORVÁTH, 1987 Horváth L.: Késővaskori ház- és településtípusok Dél-Zalában. *Zalai Múzeum* 1. 1987. 59–80.
- HUNYADY, 1957 Hunyady I.: Kelták a Kárpát-medencében: Leletanyag. *Régészeti Füzetek* 2. Magyar Nemzeti Múzeum–Történeti Múzeum, 1957.
- JUNGWIRTH, 1963 Jungwirth, J.: Antropologischer Befund des spätlatènezeit Skelettes aus St. Georgen am Steinfeld, p. B. St. Pölten, NÖ. *Aaustri* 34. 1963. 17–21.
- KALLA–RACZKY–V. SZABÓ, 2013 Kalla G.–Raczky P.–V. Szabó G.: Ünnepek és lakoma a régészetben és az írásos forrásokban. Az őskori Európa és Mezopotámia alapján. *Convivium* 2013. 11–46.
- KÖVES-ZULAUF, 1977 Köves-Zulauf T.: Helico, Führer des Gallischen Wanderung. *Latomus*, 1977. 40–92.
- LEHÓCZKY, 1897 Lehóczky T.: Germánok emlékei Munkácsnál. *AE* 17. 1897. 333–338.

- LEHÓCZKY, 1901 Lehóczy T.: Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén. *AE* 21. 1901. 198–220.
- LEHÓCZKY, 1906 Lehóczy T.: Régibb vaskori emlékek Munkács környékén. *AE* 26. 1906. 337–346.
- LEHÓCZKY, 1907 Lehóczy T.: Vaskori emlékekről Munkács környékén. *AE* 27. 1907. 151–166.
- LEHÓCZKY, 1908 Lehóczy T.: Vaskori emlékekről Munkács környékén. *AE* 28. 1908. 250–261.
- MacCANA, 1993 Mac Cana, P.: *Kelta mitológia. A mítoszok világa*. Corvina. Budapest, 1993.
- MacKILLOP, 2005 MacKillop, J.: *Kelta mítoszok és legendák*. Budapest, 2005.
- MCC, 2003 Musée de la Civilisation Celtique (Saint-Léger-sous-Beauvrey): *Forgerons et Ferrailleurs. Fer et savoir-faire à l'époque celtique*. Musée de Bibracte, 2003.
- MEYLAN–PERRIN–SCHÖNFELDER, 2002 Meylan, F.–Perrin, F.–Schönfelder, M.: L'artisan dans les oppida de l'Europe tempérée: un état de la question. In: Béal, J.-C.–Goyon, J.-C. (szerk.): *Les artisans dans la Ville antique*. Collection Archéologie et Histoire de l'Antiquité Université Lumière-Lyon 2, vol. 6. Paris, 2002. 77–99.
- MISKE, 1907 Miske K.: Bergbau, Verhüttung, und Metallbearbeitungswerkzeuge aus Velem St. Veit (Westungarn). *WPZ* 16. 1929. 81–94.
- MÜLLER, 1983 Müller I.: Késővaskori vaseszközlelet Petneházáról. – Späteisenzeitlicher Eisengrätfund aus Petneháza. *JAMÉ* 18–20 (1975-77). 1983. 61–74.
- NAGY–ILON–RÉVÉSZ, 2008 Nagy M.–Ilon G.–Révész J.: „Kincs”. A velemi Szent Vid hegy bronzkori kincsei – Időszaki kiállítás báró Miske Kálmán halálának 65. évfordulója és nemzetközi monográfiájának centenáriuma alkalmából. Kiállításvezető. *Pannonkör Füzetek* 3. Kőszeg, 2008.
- NEBEHAY, 1973 Nebelhay, S.: *Das latènezeitliche Gräberfeld von der Kleinen Hutweide bei Au am Leithagebirge, p. B. Bruck a. d. Leitha*, NÖ. Wien, 1973.

- PEARSON, 1999 Pearson, M. P.: *The archaeology of death and burial*. Sutton Publishing, 1999.
- PELEGRIN-TIXIER, 1990 Pelegrin, J.–Tixier, J.: V Symposium sur le Silex, Section Technologie, Conclusions Générales. In: Sèronie–Vivien, M.–R.–Lenoir, M. (szerk.): *Le silex de sa genèse à l'outil*. Actes du V Colloque international sur le Silex. Bordeaux, 17 sept.–2. oct. 1987. *Cahiers du Quaternaire* 17. Paris, 1990. 603–604.
- PHILPOTT, 1993 Philpott, R. A.: Personal ornaments and burial practices in Roman Britain. In: Struck, M. (hrsg.): *Römerzeitliche Gräber als Quellen zu Religion, Bevölkerungsstruktur und Sozialgeschichte*. Internationalen Fachkonferent vom 18–20. Februar 1991 im Institut für Vor- und Frühgeschichte der Johannes Gutenberg-Universität Mainz. Mainz, 1993. 167–179.
- QUESADA–ZEMORA–REQUENA, 2000 Quesada, F.–Zemora, M.–Requena, F.: Itinerant Smith sin the Iberian Iron Age? (6th and 2nd centuries BC). In: Feugère, M.–Gustin, M. (szerk.): *Iron, Blacksmiths and Tools*. Ancient European Crafts. Acts of the Instrumentum Conference at Podsreda (Slovenia) in April 1999. *Monographies instrumentum* 12. Montagnac, 2000.
- RANDOLPH, 1941 Randolph, M. C.: Celtic Smiths and Satirists: Partners in Sorcery. *ELH*. Vol. 8. No. 3. Sept. 184–97.
- RÁCZ, 2009 Rác Zs.: Avar kori ötvös- és kovácsszerszámok. In: Nagy Z. – Szulovszky J. (szerk.): *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Szombathely, 2009. 67–93.
- RUSTOIU, 2009 Rustoiu, A.: Masters of metals in the Carpathian Basin (Workshops, production centres and funerary manifestations in the Early and Middle La Tène). *Ephemeris Napocensis* XIX. 2009. 7–21.
- SARRESTE, 2008 Sarreste, F.: *La sidérurgie ancienne dans le Bas Maine (VIIIe s. av. J. C. – XVe s. ap. J. C.)*. Université François–Rabelais de Tours. École Doctorale SHS. 2008.
- SERNEELS, 1993 Serneels V.: Archéométrie des scories de fer, recherches sur la sidérurgie ancienne en Suisse occidentale. *Cahiers d'Archéologie Romande* n°61. Lausanne, 1993.

- SERNEELS, 1998 Serneels, V.: Les ateliers sidérurgiques d'Autun-Lycée Militaire. In: Nicolini G., Dieudonné-Glad N.: Les métaux antiques :travail et restauration. Actes du colloque de Poitiers 28-30 septembre 1995. *Monographie Instrumentum* 6. Montagnac, Monique Mergoïl. 23–27.
- SOLYMOSSY, 1933 Solymossy S.: A vas babonás ereje. *Ethnographia* 44. 1933. 97–117.
- SPIELMANN, 2002 Spielmann, K. A.: Feasting, Craft Specialization, and the Ritual Mode of Production in Small-Scale Societies. *American Anthropologist*, Mar 2002. 104, 1. 195–207.
- SZABÓ, 1966 Szabó, M.: A kettőspiramis alakú vasrudak kérdéséhez. *AE* 133. 1966. 249–253.
- SZABÓ–
GUILLAUMET–
KRIVECZKY, 1997 Szabó M.–Guillaumet, J.-P.–Kriveccky B.: Sajópetri–Hosszú-dűlő. In: Raczky Pál – Kovács Tibor – Anders Alexandra (szerk.): *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései / Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Intézet, 1997.
- SZABÓ, 2005 Szabó M.: *A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében*. Bibliotheca Archaeologica. L'Harmattan Kiadó. Budapest, 2005.
- SZABÓ, 2007 Szabó M. (szerk.): *L'habitat de l'époque de La Tène à Sajópetri–Hosszúdűlő*. Budapest, 2007.
- SZABÓ, 2009 Szabó M.: Civilizáltak és barbárok. *Ókor* 2009/1. 15–23.
- TANKÓ, 2006 Tankó K.: Kelta és császárkori barbár település Pásztó, Csontfalván – Celtic and Roman period barbarian settlement at Pásztó – Csontfalva. In: *Régészeti kutatások Magyarországon – Archaeological Investigations in Hungary 2005*. Budapest, 2006. 87–97.
- TAUS, 1963 Taus, M.: Ein spätlatènezeitliches Schmied-Grab aus St. Georgen am Steinfeld, p. B. St. Pölten, NÖ. *Austr* 34. 1963.13–16.
- TICHY, 2007 Tichy G.: Fizika a vasgyártásban. A bucavastól a damaszkpengéig. In: *Természet Világa*. 2007/7. 315–318.

- TODOROVIĆ, 1972 Todorović, J.: *Praijstorijska Karaburma I. Nekropola mladeg gvozdenog doba*. Beograd, 1972.
- TÖRÖK et al., 2013 Török B.–Kovács Á.–Barkóczy P.–Kristály F.: Ordacsehi–Csereföld kelta településéről származó vassalak és vastárgyak anyagvizsgálata és készítés-technológiai vonatkozásai. – Materials testing and production technology investigation of iron tools and slag from a celtic settlement of Ordacsehi–Csereföld. *AM* 2013/X./1. 23–32.